

V území slov a smrti

Jiří Zizler — Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha

OPEN ACCESS

Monumentální dílo Vladimíra Holana představuje pro vykladače stálou výzvu. Během uplynulé více než dekády se nám dostalo řady holanovských publikací, zvláště dvou monografií (Jiří Opelík: *Holanovské nápovědy*, 2004; Vladimír Křivánek: *Vladimír Holan básník*, 2010), souboru úvah (Zdeněk Kožmín: *Existencialita. Malé eseje k Holanově sbírce „Předposlední“*, 2003; Vladimír Justl: *Holaniana*, 2010), dvou sborníků (*Noční hlídka srdce*, ed. Alena Petruželková, 2005; *Vladimír Holan a jeho souputníci*, ed. Vratislav Färber, 2006); k uvedeným titulům můžeme přiřadit i redicii studií Přemysla Blažička *Sebeuvědomění poezie* z roku 1991 (in: *Knihy o poezii. Holan — Toman*, ed. Michael Špirit, 2011). Nyní holanovskou literaturu rozhojňuje další pokus o komplexní nahlédnutí osobnosti a díla velkého básníka, kniha Xaviera Galmiche *Vladimír Holan, bibliotékař Boha*. Originál pochází z roku 2009, překladatelka Lucie Koryntová v ediční poznámce konstatuje, že „autor vypustil některé pasáže, které považoval za obecně známé pro českého čtenáře“, s. 201) a též část, kterou napsala Koryntová pro francouzské vydání. Po Opelíkově práci, jež tvoří úvod k Holanovým německojazyčným spisům vydávaným Ursem Heftrichem a Michaelem Špiretem, jde tedy už o druhou monografii primárně adresovanou nečeskému čtenáři.

Autorovým záměrem je znovu projít a interpretovat Holanovu cestu od nesmělého básníka — dandyho k básníkovi postromantickému, zachytit a popsat zrození protinacistického vlastence a přerod z angažovaného „komunistického básníka“ k básníkovi „nepříteli“ (a z režimního pohledu jistě i téměř „básníku — nepříteli“) s vyústěním v inkarnaci velkého génia, stvořiteli velkolepého básnického světa, jenž „naznačuje úpadek domýšlivé epochy, která ztratila přístup k bytí“ (s. 85). Galmiche nehodlá vytrhávat Holana z tkaniva generačních a dobových souvislostí (k čemuž někdy básníkovo spektakulární solitérství svádí), naopak hledá žilky a nitky filiací a kontextů co nejsubtilnějších, nových a objevných. Galmichova monografie předkládá tezi, že původ Holanova básnického postupu spočívá v „kolísavém střídání“ (s. 19), v plodném dialogu permanentní alternace žánrů a zaměření (autor mluví o orfické poezii, epice, deníkovosti, poezii svědectví a poezii „velkého formátu“) a neměnnosti jeho hlubinného hledání a usilování. V úvodu důkladně explikuje i titul, zvolený v návaznosti na Holanovu autostylizaci a jeho výrok o Shakespearovi jako „bibliotékaři Boha“, a vyslovuje na Holanovu adresu následující charakteristiky: „Člověk si představí poskoka božích zaměstnanců, jakéhosi nižšího cherubína [...] jeho službou je trhat ze stromu Poznání a snad i Moudrosti. [...] Je encyklopedistou Stvoření a současně knihovní krysou šmejdící v bezedných hloubkách kultur a vědění, včetně ‚Podsvětí‘“ (s. 11).

Podobně jako Opelík Galmiche zpochybňuje logiku a legitimitu uspořádání Holanových spisů (ed. Vladimír Justl, 1999–2011) a vychází z organické chronologie autorova díla odrážející posloupnost jeho vývoje, přičemž spojuje genetické aspekty s analýzou filozoficko-noetického systému. Monografie se nejprve věnuje Holanově „dráze“ a poté interpretaci vybraných textů, které částečně i přetiskuje v malé an-

tologii. Kapitoly se postupně vyrovnávají s klasickou „krátkou formou“, poezií — dokumentem, rozpravnou poezií a poslední část s titulem *Vynález „velkého formátu“ a poezie přeludů* se zabývá především *Nocí s Hamletem*. Práci uzavírá hutný závěr se signifikantním názvem *Disonantní Holan*.

Základní nástroj představují pro Galmiche důkladné a až virtuózní poetologické rozbory (v jejichž základu se nalézá také předpoklad, že i Holanova metoda je analytická). Podle potřeby pak přechází od „drobnočtení“ k „antropologické kritice“, aplikované na Holanovy rozsáhlé klíčové skladby. Pro Holanovy postupy zavádí nový pojem „poetika zkratu“. Zkrat v tomto smyslu znamená „zpřítomnění a spojení jevů, jež jsou nabitě protikladným napětím a vedou k výboji a záblesku“ (s. 87), „logikou záblesku“ se rozumí „vědomí letmých a rozhodných momentů, při nichž náhle *zableskne* vědomí souvislosti mezi skutečnostmi, od prapočátků do posledních věcí člověka“ (tamtéž). Zkrat propojuje ezoterní a exoterní rovinu, jeho podstata tedy nemůže ne být v úzkém vztahu k platonismu, mystice a spiritualitě vůbec. Rozkrývání Holanova intenzivně hledajícího a mnohotvárného experimentátorství autora přivádí ke zkoumání jeho intertextuality a ideového i formálního eklekticismu — neopomíjí přitom ani příznaky specificky holanovské jízlivosti a sarkasmu, jež se ukazují právě ve hře se čtenářem prostřednictvím záměrných formálních lapsů.

Holanovy posuny a metamorfózy, při kterých přestupuje z jednoho žánrového rozměru do druhého, chápe Galmiche jako výraz životních a dobových okolností, jež rozněcovaly a poháněly orientaci básnickovy senzitivity. Od orfické poezie se obrací k vypjatému existencialistickému tázání, způsob jeho diaristického psaní souvisí také se situací za okupace a po únoru 1948, kdy se k deníkovosti uchyluje řada autorů se záměrem a potřebou vytvořit si svobodný prostor, do něhož nevstupuje cizorodá moc. Galmiche ve vazbě na slova Bedřicha Fučíka o paprsku, který, „než utkvěl, prošel několikanásobným lomem“ (s. 51), hovoří o „fraktálovém existencialismu“, jehož jedinečnost nalézá v expresivitě, snažící se v textu zobrazit mechanismus násilí. Narativitu, která začíná prostupovat Holanovy texty od čtyřicátých let, určuje Galmiche jako odraz „slovanského mýtu“. V pozoruhodném postřehu si všímá etymologické varianty titulu Holanovy sbírky („Obecný význam slova ‚příběh‘ je vyprávěná událost, avšak slovo lze číst i etymologicky jako ‚vpád‘ (pří-běh), čímž se podtrhne náhlý a náhodný charakter událostí“, s. 55). Od deníkovosti a narativity pak následuje trajektorie k „velkoformátovým“ skladbám (Galmiche ji definuje jako „rozsáhlou báseň s filozofickým přesahem, která se provokativně zakládá na zdánlivě roztěkaném shromáždění rozptýlených fragmentů“, s. 58), reprezentovaným zejména *Nocí s Hamletem*. Vysoce ambiciózní dílo tu přechází až v jakýsi hypertext. Zde se naplňuje zkušenost kolektivní historie, jejímž motorem se stává temné mystérium zla. Člověk v jeho režii zaujímá roli oběti i hybatele. Princip násilí v člověku a společnosti vzdoruje racionalizaci, v úhrnu je nepostižitelný i umělecky, básník se jej pokouší spíše jen zpřítomnit náhlým vhledem, výše zmíněným zkratem, radikální konfrontací, montáží. Holan tu pracuje i se synestézií, do oblasti jeho zájmu a inspirace se dostává i hudba (pojem „atonální harmonie“ a vliv dobových aktivit Marka Kopeleta) a výtvarné umění — Galmiche srovnává jeho verše s díly Adrieny Šimotové: oba touží „přiblížit se hranici, na níž se hmota zjemňuje a zdá se mizet, tedy hranici, na níž se (v aristotelských termínech) esence vytrácí za fenomény“ (s. 84). Ve sféře reflexe dějinného traumatu v Holanových „velkých textech“ se nabízí srovnání s per-

spektivou a dikcí autorů podobného či ještě krutějšího dějinného zázemí a prožitku, logicky zejména ruské či židovské provenience, nebo se syntetizujícími gesty básníků typu Ezry Pounda. Ale plné začlenění Holana do souřadnic moderní poezie dvacátého století bude úkol příštích desetiletí.

Galmiche přitahuje i Holanův profil sociální a politický. Jeho distanci od avantgardy vykládá motivací filozofickou a estetickou, propojenou s elitářským pojetím básníka, který může být pro společnost „jak privilegovanou osobou, tak obětním beránkem“ (s. 108). „Neosymbolistní“ Holan měl podle všeho zprvu více společného s duchem *Moderní revue* než s levicovým poetismem, třicátá léta s ekonomickou krizí a rostoucím ohrožením demokracií jej však přivádí na palubu s komunistickými intelektuály a literáty, jejichž části ostatně politická orientace nebránila ve spiritualizujícím či existencialistickém tíhnutí. Holan sice do značné míry sdílel vkus a umělecké záliby českých katolických konzervativců (byl odběratelem Dobrého díla a s Josefem Florianem dlouhodobě korespondoval), ale jejich názory na sociální principy a hierarchii mu jistě nebyly nijak blízké. Klimax Holanova angažmá přichází v poválečné „dokumentární“ tetralogii, z níž lze bezpochyby dedukovat „relativní Holanův příklon ke komunismu“ (s. 110), jež Holan stvrdil i otevřenou proklamací v *Rudém právu*. Galmiche jej traktuje z objektivního odstupů, aniž by jej omlouval jeho intuitivní spontánností a dobovou dezorientací; zde je patrně třeba zohlednit psychologický kontext s daností Holanova životního stylu, navozujícího nevyhnutelné odtržení od reality a nadvládu domněnek (jejich některé projevy názorně reprodukuje Jiří Kuběna ve vzpomínkové knize *Paměť básníka*). Pověsti o Holanovi jako odpůrci režimu a „protodisidentovi“ Galmiche rezolutně vyvrací („O nějakém disidentství nemůže být ani řeč, neboť československá opozice se zformovala až ve chvíli, kdy Holan přestává psát“, s. 197), pasus však jistě směřuje spíše ke čtenářům zahraničním, méně obeznámeným se skutečnými básníkovými osudy. Evidentní ale také zůstává, že Holana pro českou literaturu v nejtěžších obdobích padesátých let či první dekády normalizace zachraňovaly pouze poválečné „sovětizující“ sbírky a krátké přitakání dobovému proudu — bez toho by se přijatelnost jeho díla pro režim nepochybně přibližovala postavení Bohuslava Reynka či Josefa Palivce. Holanova „opozičnost“ však zjevně nespočívala v politizující pozici, nýbrž v jeho vyhraňování vůči charakteru a duchu moderního světa, ba proti základům a fungováním mocenských mechanismů v subjektu samotném. Jeho tvorbě lze rozumět i jako revoltě proti „pokroku“ a jeho nejrůznějším fazetám; v tomto smyslu nikdy nebylo obtížné definovat Holana (z formální i ideové stránky) jako typicky „reakčního“ básníka, protichůdného snažením socialistické společnosti.

V souvislosti s Holanovou religiozitou Vladimír Justl užívá termín „metafyzický realista“ a Jaroslav Med jej označuje za gnostika a v duchu Martina Opitze jeho poezii charakterizuje jako „skrytou teologii“. Xavier Galmiche tuto teologii vymezuje spíše jako apofázi, teologii negativní, prožívající boží přítomnost pouze skrze jeho nepřítomnost; „lidské slovo se živí tichem Boha“ (s. 101). Slova jsou pro Holana iniciačními elementy, jež vedou k platonským idejím. Holanovo estetické východisko, orfismus, pojímá básníka jako „pouhý nástroj, kterým prochází Slovo, přičemž toto Slovo básníka předchází a přesahuje“ (s. 77). Holanův antimaterialismus však autor obdaňuje přívlastkem „afektivní“, což je přiměřené spíše autorům, pro něž „Bůh“ slouží více méně jako projekce, metafora či symbol. Gnostik zase hledá ideální realitu (v pra-

původním smyslu dokonce i dokonale netělesnou), kterou lze uskutečnit i bez boží existence — odtud afinita řady semireligiózních autorů k utopismu, který slibuje naplnění ihned a nikoli až pod zorným úhlem věčnosti. Holanovo antinomické založení jej přivádí spíše na pokraj (mnohdy paradoxní) mystiky Mistra Eckharta, Angela Silesia či Jakuba Böhma. Analýza Holanova poměru k duchovnosti a náboženství však vyžaduje samostatnou rozsáhlou monografii.

Galmiche dává přednost průzkumu Holana z filozofické perspektivy, v níž se ukazuje jako básník nečitelnosti bytí, jehož básnické univerzum lze vztahovat k Pascalově metafyzice, k Heideggerově „ontologické diferenci“ mezi jouscnem a bytím i teorii chaosu. Potom „*Noc s Hamletem* je cvičením v induktivním odhalování smyslu mezi dvěma nekonečny“ (s. 157) a u básníka lze identifikovat pohyb „z výšek symbolistního vytržení k míře konkrétní zkušenosti fenoménů“ (s. 157). Holanův poetický „systém“ dává Galmiche do kontextu i s Lévi-Straussem, René Girardem a texty Viléma Flussera, průkaznost těchto dobrodružných spojení však sám sebeironicky zlehčuje. Jeho úvahy směřují k fenomenologickému postihování komunikačních a metakomunikačních sítí nastražených bytím: „dialog Orfeus — Eurydika postupuje v neustálé oscilaci mezi vnímáním toho, co slova říkají a trvale neříkají, protože jsou ze své podstaty nedokonalá, ale také kvůli dynamice lapsu mezi sdělením a nevyřčeným“ (s. 169). Do nekonečných pyramid intertextuality Holan nezapojuje jen subjekt, ale v přeneseném smyslu celé lidstvo „na postupu“, mezi jehož jednotlivými kulturami a jejich génii, vizionáři i démony pulzuje jeho nepolapitelný i transcendentující jazyk, jehož poslední instancí je soucit a láska — „tak se hrozivý víchř proroků a Ducha proměňuje v nepatrný dech dítěte a ve vánek, který kolébá“ (s. 71).

Galmichova práce s textem je excelentní a nevyčerpatelně invenční, mnohé jeho nápady, postřehy či vhledy výrazně posunují holanovské bádání. Jeho jazyk, zároveň přesný, svěží i místy nonšalantně uvolněný, sám přináší obdivuhodné básnické kvality. Někdy však jeho sublimní interpretační soukolí neodolá pokušení značné spekulativnosti — tak např. ve jménu hrdinky (Terežka Planetová) tuší sarkastickou aluzi na sv. Terezii z Lisieux či titul básně *Nepřátelům* usouvztažňuje k názvům evangelijních epištol sv. Pavla. Potěšení ze svojí nespoutané interpretační imaginace však poctivě a bezbranně přiznává.

V českém prostředí je Vladimír Holan autor neproblematicky uznávaný a oslavovaný, jen minimum relevantních vykladačů si dovolilo jeho tvorbu zpochybnit. Přemysl Blažíček a Bohumil Doležal mluví o předstírání smyslu, respektive nutnosti falešného čtení; Václav Černý podrobuje Holana v *Pamětech* drtivému odsudku (Ivan Diviš jej v pozdní básni *Jazyk kritikantů* ze sbírky *Poslední básně* výsměšně cituje a Vladimír Křivánek ve své monografii slova omylem přisuzuje samotnému Divišovi, který tím prý Holana „popřel“). K přednostem Galmichovy práce patří to, že se nenechal Holanem natolik oslnit a pohltit, aby se do popředí dostal toliko obdiv. (Od poměřování Holana stereotypem „magické Prahy“ se vyloženě odtahuje.) Jeho portrét Holana vykazuje pozoruhodnou celistvost ve způsobu zachycení básníkovy pohybu v jazyce i v době, v jemném a bohatě odstíněném registrování přechodů mezi řádem skutečným a řádem éterickým. Obraz Holana jako suverénního demiurga osobního básnického vesmíru jemně relativizuje a naznačuje otázku, do jako míry je jako slovesný tvůrce spíše nástrojem bytí, skrze nějž se realizuje ono heideggerovské „die Sprache spricht“. Spatřuje u Holana i symptomy autostylizace, prvky nesoustav-

nosti i voluntarismu (zvláště u *Rudoarmějců*, Galmichem nepodceněných, nicméně pojednaných též s humorem jako projev naivní hagiografie), je mu osobností, jež se, mimo jiné, „stane legendou, hraničící až s karikaturou“ (s. 116) To vůbec neznamená, že jakkoli usiluje o jeho demytizaci, mírná ironie naopak pomáhá i největší díla vyložit ve správných proporcích. Ostatně za jeho duchovní předky Galmiche považuje mj. Ignáce z Loyoly, sv. Terezií z Akvilly, Kierkegaarda, Verlaina, Laforgua, Rilka, z našich Březinu, Demla, Reynka a Zahradníčka. Jiří Opelík na závěr své holanovské monografie píše: „Musíme mít tedy za to, že se vyslovil tak plně a cele, jak je dopřáno jen málokterému básníkovi. Nebyl to nakonec přece jen šťastný osud?“¹ Galmichův výrok na margo posledních Holanových děl („Velké dílo, k němuž tyto sbírky byly předehrou, zůstává nevyřčeno za hranicí slov a smrti“, s. 200) snad zde můžeme vnímat jako jistý kontrapunkt (nebo komplement). Soudíme, že Galmichův „pokus o Holana“ také poskytuje vedle Opelíkovy knihy zatím nejcennější interpretační pokrytí titána české poezie.

AD:

Xavier Galmiche: *Vladimír Holan, bibliotékař Boha (Praha 1905–1980)*. Filip Tomáš — Akropolis, Praha 2012. 232 s.

---

1 Opelík Jiří: *Holanovské nápovědy*. Thyrus, Praha 2004, s. 203.